

KÖNYVTÁRI MUNKA

A lengyel központi tudományos könyvtárak problémái

Lengyelországban a *Tudományos, Műszaki és Szervezési Információs Rendszer (System Informacji Naukowej, Technicznej i Organizacyjnej, SINTO)* koncepciójának jóváhagyásával intenzív munkálatok indultak a különféle szakterületeken és hálózatokban működő tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőkörének és szolgáltatási körének megfogalmazására és egymástól való elhatárolására. A cél az, hogy ne maradjon könyvtári szempontból fedezetlen tudományág és népgazdasági ágazat az országban. Ennek mulhatatlan előfeltétele a *könyvtárak közötti gyűjtőköri és szolgáltatási munkamegosztás*.

Ezt a korántsem egyszerű feladatot a *központi tudományos könyvtárak kijelölésével*, valamint a körükük tömörítendő ún. *együttműködő könyvtárakkal* kívánják megoldani. E nagy vállalkozás szervezője a *Tudományos, Műszaki és Gazdasági Információs Központ (Centrum Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej, CİNTE)*.

A központi tudományos könyvtárak kijelölésével kapcsolatos első változat 14 könyvtárral, a második változat pedig 17 könyvtárral számolt. A bővítésre az új funkcióval járó terhelések arányosabb elosztása miatt volt szükség.

A CİNTE a központi tudományos könyvtárak működésére és szervezetére nézve *több tervezetet dolgozott ki*, amelyet az érdekeltek most vitatnak meg:

Tervezet a központi tudományos könyvtárak állományának specializálására.

A központi tudományos könyvtár szervezetének keret-modellje.

Utastástervezet a központi tudományos könyvtárak feladatköréről.

E viták során igen érzékletesen rajzolódnak ki a programmal kapcsolatos problémák.

Az egyik megvitatott fontos kérdés, hogy a központi tudományos könyvtáraknak *mennyiben változik az eddigi funkciórendszere*. Azt már eldöntötték, hogy e könyvtárak elsődleges funkciója továbbra is annak a társadalmi környezetnek (intézménynek, egyetemnek) a kiszolgálása, amelynek szolgálatára életre hívták őket. A központi könyvtári megbízatás járulékos funkció, amely – a kölcsönös haszon reményében – új, lényeges feladatokkal bővíti eddigi feladatrendszerüket. Ebből következik az is, hogy általában nincs szükség új szervezeti és működési szabályzatok kidolgozására, csupán a régiak kiegészítésére, feltéve, hogy az egyáltalán megfelelő volt. (Sok esetben ezt nem lehet elmondani.)

Nagyjából bebizonyosodott, hogy a kiszemelt könyvtárak egyike sem mondhatja el magáról, hogy akár

épületben, akár reprográfiai felszerelésekben, raktárakban elég gazdag lenne az új feladatok ellátásához. Így tehát mindenképpen *fejlesztésre, beruházásokra van szükség*.

Ennek ellenére a munkát meg kell kezdeni. Reálisan megoldható feladatnak látszik a *gyűjtőköri és szolgáltatási elhatárolás*, aminek azután eredményeznie kell a szakirodalom teljesebb beszerzését és az egymást átfedő szolgáltatások megszüntetését. A jó együttműködéshez szükséges azonban a folyóiratok központi nyilvántartásának és a megbízható tájékoztatásnak – telefon, telex – a megszervezése.

Nem jutottak még dűlőre a *tárolóraktárak létrehozásában*. E tekintetben a centralizálás és a decentralizálás hívei vitatkoznak egymással. A kívánatos megoldás a két nézet közötti kompromisszumban kezd körvonalazódni, amely szerint egy központi tárolóraktár mellett ágazati-tudományági tárolóraktárakra is szükség van.

Az eddigi kísérletek azonban nem feleltethetik, hogy az automatizálás e központi tudományos könyvtárakban is még eléggé kezdetleges. A jelenleg legerjedtebb szelektív információszolgáltatás is csak akkor hozhat megfelelő eredményeket, ha referátum- és másolatszolgáltatással egyaránt összekapcsolható.

A műszaki szakterületre három központi tudományos könyvtárat (a varsói műegyetem és a wroclavi műegyetem könyvtárát és a krakkói Bányászati és Kohászati Akadémia Könyvtárát) jelölték ki. Egyelőre még csak vázlatosan alakult ki a három könyvtár és a körükük szerveződő együttműködési kör munkamegosztása.

/DOMANSKI, E.: Problemy centralnych bibliotek naukowych. = Aktualne Problemy Informacji i Dokumentacji, 23. köt. 4. sz. 1978. p. 21–25./

(Futala Tibor)

On-line információkeresés tervezése nyilvános könyvtárakban

A *Lockheed Palo Alto Research Laboratory* a DIALIB elnevezésű projekt keretében kísérletet végzett négy kaliforniai nyilvános könyvtár bevonásával. Megvizsgálták e könyvtárak on-line keresési lehetőségekkel való ellátását és ezek használata során szerzett tapasztalatok alapján az on-line technika nyilvános könyvtári alkalmazásának főbb követelményeit. A kísérletben a Lockheed információs rendszere nyújtotta az on-line szolgáltatást DIALOG rendszerén keresztül. A szolgáltatás egy évig ingyenes volt, míg a második évben

féláron, a harmadikban pedig teljes áron volt hozzáférhető.

A szolgáltatás köre és korlátai

Amíg a hagyományos nyilvános könyvtáraknak általában nem volt szükségük arra, hogy referenz szolgáltatásokat korlátozzák, on-line szolgáltatás esetén feltétlenül meg kell határozni a szolgáltatás célját és ezzel kapcsolatosan az érintett felhasználók körét; dönteni kell a díjazás, az időzítés, a reklámozás stb. kérdéseiben. A szolgáltatás szerkezetének kialakítását ezek a döntések jelentősen befolyásolják.

A könyvtári személyzet időráfordítása

Egy keresés – beleszámítva a keresést közvetlenül megelőző és követő tevékenységet is – átlagosan egy órát vett igénybe. Ezen időigényen kívül azonban a szükséges időráfordítás meghatározásánál figyelembe kell venni a propagandára, oktatásra és továbbképzésre, továbbá az elszámolásokra fordított időt is. Az új szolgáltatás érdekében a könyvtáraknak fel kell készülniük létszámuk esetleges növelésére, egyes könyvtárosok más munkakörökből való áthelyezésére.

Hozzáállás, támogatás

Igen lényeges, hogy a könyvtárosok hogyan viszonyulnak egy díjazásos szolgáltatás bevezetéséhez, a referenz tevékenység megváltozott szerepéhez. E kérdésben legfontosabb a könyvtárvezető és a referenz-szolgálat vezetőjének az állásfoglalása, hiszen az ő erőteljes támogatásuk nélkül elképzelhetetlen az újszerű on-line szolgáltatás sikere.

A kísérlet során kiderült, hogy a hagyományosan képzett könyvtárosok sok olyan ismerettel rendelkeznek, amelyek alkalmazhatók az on-line keresés során is (a felhasználóval való kapcsolat megteremtése, indexek, teauruszok használata). A legtöbb könyvtáros hajlandó és képes megtanulni a gépi adattárakban való keresés technikáját.

Költségek

A költségek három kategóriába sorolhatók:

beruházási és hasonló jellegű költségek: kiképzés, számítógép és terminál beruházása, adattárak beszerzése; *a kereséssel kapcsolatos költségek:* keresés, kiíratás, a keresésre fordított munkaidő stb.;

fenntartási költségek: a terminál bérleti díja, a rendszeres oktatásra fordított munkaidő, az adattári dokumentáció karbantartása stb.

A kísérlet során egy keresés átlagosan 26,44 dollárba került. Havi 30 keresést feltételezve, beszámítva a telefonösszeköttetés (8 dollár óránként) és a terminál

bérleti díját (havi 125 dollár), az egy havi összköltség kb. 1000 dollár. Ha a személyzet oktatására, a referenz állományra, a reklámozásra évi 500–500 dollárt számolunk, akkor havi 30 keresés mellett az évi költségek 13 500 dollárt jelentenek.

A gazdálkodás tekintetében valamely nyilvános könyvtár kétféle megoldás közül választhat: vagy a költségvetésre támaszkodva *ingyenes szolgáltatást kínál, vagy szolgáltatásait díjazásért nyújtja*. Költségvetési fedezet esetén a szolgáltatásokat még inkább korlátozni kell, hiszen a növekvő igényeket egyébként lehetetlen kielégíteni: A DIALIB kísérlet ingyenes szakaszában azonban – mikor már nem győzték az igények kielégítését – tényleges korlátozások helyett egyszerűen beszüntették a szolgáltatás reklámozását.

A költségekkel kapcsolatos megfontolások még inkább indokolják azt, hogy akár ingyenes, akár térítéses az on-line szolgáltatás, meg kell határozni ennek körét és korlátait.

Reklámozás

Nyomatott prospektusok, brosrák, hirdetések hatékonyak lehetnek, bár a legjobb propaganda a szolgáltatás gyakorlati bemutatása. Ma már kaphatók *kis méretű, hordozható terminálok* is, amelyek lehetővé teszik a szolgáltatások bemutatását iskolákban, üzleti körökben stb.

Továbbképzés

Az adattárakban való keresési gyakorlat megszerzéséhez és szinten tartásához *állandó továbbképzés szükséges*, amit általában az adattárak előállítói nyújtanak egy-két napos tanfolyamok keretében. A kísérlet során sok panasz merült fel a könyvtárak részéről e kérdésben. A problémák abból adódtak, hogy egyrészt az adattárakat előállító vállalatok évente csak 1–2 alkalommal szerveznek oktatást, másrészt a könyvtárosok részvétele költséget jelent a könyvtárnak; ezek a csökkent létszámból, továbbá a részvételi és utazási költségekből adódnak.

A keresések mennyisége, végrehajtásának szervezése

A legtöbb könyvtáros szerint a keresési jártasság szinten tartásához havonta legalább 5–10 keresést kell végezni. *Az egyes adattárak alapos ismerete fontosabb, mint több adattár felületes ismerete;* ennek megfelelően kell irányítani a keresők és profilszerkesztők létszámát és oktatását.

Könyvtári hálózatokban *a keresés központilag is megvalósítható*. A tagkönyvtárak ez esetben nem végeznek keresést, csak profilszerkesztést, és a profilt a központi könyvtárba továbbítják. A kísérlet során a

tagkönyvtárak szembetűnően kevés kérdést küldtek a központba, ami valószínűleg abból ered, hogy a könyvtárosoknak – helytelenül – nincs megfelelő profilszerkesztési és adattár-ismereti felkészültségük.

Az adattárak dokumentációja

Az on-line rendszer üzemeltetéséhez szükség van az adattárak részletes leírására, a fontosabb adattárak jellemzőit összehasonlító dokumentációra. Ez utóbbi vonatkozásában az *NFAIS (National Federation of Abstracting and Indexing Services = Indexelő és Referáló Szolgáltatások Országos Szövetsége)* és az *ASIS (American Society for Information Science = Amerikai Tájékoztatástudományi Társaság)* tevékenysége érdemel említést, jóllehet az elkészült mutatók még korántsem elégitik ki az igényeket.

Irányítás és értékelés

Az irányítás és értékelés alapfeltétele a könyvtári adatgyűjtés, különös tekintettel a személyzet részletezett időfelhasználására.

Ha a szolgáltatás nem ingyenes, a számlázást és könyvelést is meg kell szervezni. Ha a könyvtár valamely hálózat keretében működik, a kérdéseknek a kereső könyvtárakhoz való eljuttatása és a válaszok visszajuttatása külön szervezést kíván.

Az értékelés rendkívül fontos. Egyik lényeges tényezőjének, a felhasználók értékelésének (visszacsatolás) sajnos még mindig nem alakult ki egységes, szervezett formája, e téren további kutatásokra van szükség.

Douglas Ferguson, a projektet értékelő bizottság tagja a következőképpen kommentálta a DIALIB-kísérletet:

„... A hagyományos referenz szolgáltatások előtt ugyanolyan korlátok és lehetőségek állnak, mint a számítógépes szolgáltatások előtt. Ha az eltérésekkel szemben a hasonlóságokra helyezük a hangsúlyt, ingyenes szolgáltatást nyújtunk. Sokak számára, így számomra is – helytelenül – az jelentette a fő problémát, hogy ingyenes vagy díjazásra alapozott legyen a szolgáltatás, és nem az, hogy hogyan oldjuk meg a szolgáltatáshoz való hozzáférés korlátozásának kérdését. Egyetlen könyvtár sem biztosíthat korlátlan hozzáférést állományához és lehetőségeihez. A könyvtáraknak meg kell választani, hogy milyen forrásokat, mennyi munkaerőt és milyen hozzáférési lehetőségeket biztosítanak felhasználók számára. ... Véleményem szerint e döntés eredménye az a szolgáltatás, amely egyensúlyban tartja a könyvtár lehetőségeit és a szolgáltatások kiterjesztését.”

/FIRSCHEIN, O. – SUMMIT, R. G. – MICK, C. K.:
Planning for on-line search in the public library = Special Libraries, 69. köt. 7. sz. 1978. p. 255–260./

(Novák István)

Mikrokiadás és a könyvtárak a jövőben

„... azt vélem, hogy ez a világ sem foghatná be a könyveket, a melyek iratattának, ...”

János, 21. rész, 25. vers

Amikor János evangéliuma e szavakkal befejeződött, a könyvek sokkal nagyobbak voltak, mint ma, az ismert világ pedig sokkal kisebb. A papír és a könyvnyomtatás feltalálásának eredményeként a könyvek lényegesen kisebbek lettek, az ismert világ viszont megnőtt. Egyelőre még befogadja a könyveket. Csakhogy a világ már aligha lesz nagyobb, s a technika fejlődése sem kisebbítheti lényegesen a könyvek méretét, viszont az irodalmi termés gyors ütemben növekszik.

Szakkönyvtárak és a mikrofilm

Bár a könyvtárak polcait még könyvek és folyóiratok töltik meg, egyre gyorsabban növekednek a mikrofilmgyűjtemények akkor is, ha a mikrofilm kis helyigényénél fogva nem vehető könnyen észre. A Consumers' Association (a fogyasztók angol érdekvédelmi szervezete) könyvtárában – amely készít is, vásárol is mikrofilmlapot – három éves filmezési program után 40 ezer dokumentum van meg mikrofilmlapon, és mindössze 8 ezer dokumentum hagyományos könyvformában.

Más szakkönyvtárak is rendelkeznek kiterjedt mikrofilmgyűjteménnyel, s létezik olyan szakkönyvtár is, amelynek minden dokumentuma mikrofilmlapon van, mint pl. a Registrar of Companies for England and Wales (Angol és Walesi Vállalatok Nyilvántartásának Irodája), amely talán nem is tekinthető könyvtárnak, de mikrofilmlap-rendszere tanulságos lehet.

A rendszer tasakos mikrofilmlapokon 630 ezer vállalat adatait, dokumentumait tárolja, és óránként 3 ezer mikrofilmlap kikeresésére alkalmas. A használóknak nem a tárból őrzött (eredeti vagy alappéldány) mikrofilmlapokat bocsátják rendelkezésükre, hanem az ezekről készített diazomásolatokat, amelyeket megtarthatnak. Az alappéldányokat másolás után azonnal visszahelyezik a tárból. A másolatokat 24 diazomásoló berendezés szolgáltatja, amelyek összteljesítménye óránként 10 ezer másolat.

Ez a módszer radikálisan csökkentette a kereséshez szükséges időt, s bár csekély arányban előfordulnak filmezési hibák vagy rosszul olvasható másolatok, a nyilvántartás sokkal hatékonyabb lett, s a munkaerő-megtakarítás is jelentős (a korábbi 14 fős főfoglalkozású dolgozó helyett az információszolgáltatást ma csak négyen végzik).